

Třídní analýza v současných kapitalistických společnostech: Erik Olin Wright a John Goldthorpe*

TOMÁŠ KATRŇÁK**

Abstract: Class Analysis in Contemporary Capitalist Societies: Erik Olin Wright and John Goldthorpe

The article deals with class analysis in contemporary capitalist societies. The first part introduces the neo-Marxist version of class analysis and Erik Olin Wright's class schema. The second part discusses the neo-Weberian version of class analysis and introduces John Goldthorpe's class schema. The last part of the article deals with the comparison of these two versions of class analysis and answers the following question: what version of class schema is more appropriate to describe the contemporary class structure in capitalist societies?

Keywords: class analysis, class theory, class structure, class positions, job market.

Třídní analýza je výzkumný program, jehož cílem je empiricky mapovat třídní strukturu a ustavování sociálních tříd. Na rozdíl od oficiálních schémat nebo zaměstnaneckých klasifikací, s nimiž pracují národní statistické úřady,¹ je třídní analýza zakotvena v sociologické teorii. Její proponenti definují třídní strukturu, na jejím základě konstruují kritéria, která rozdělují lidi nebo rodiny do třídních pozic, tato kritéria převádějí do empiricky měřitelných znaků a indikátorů a jejich použitím v sociologickém výzkumu konstruují třídní mapy národních států. Jádrem třídní analýzy jsou odpovědi na dvě otázky: co a proč vymezuje třídní pozici (jaká kritéria určují třídní pozice a proč jsou to právě tato kritéria) a kdo a proč je součástí sociální třídy (kdo přináleží do které třídy a proč právě k ní přináleží)?

První otázka je zaměřena na třídní strukturu, druhá otázka na formování sociálních tříd v jejím rámci.

Odpověď na první otázku musí vycházet z teorie, protože zaměstnání, která jsou podstatou třídní klasifikace, inherentně neobsahují kritéria, podle kterých by je bylo lze uspořádat.²

* Práce na této stati byla podpořena grantem Institutu pro výzkum integrace a reprodukce společnosti (MSM 0021622408) při Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně.

** Autor působí na Katedře sociologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Poštovní adresa: Katedra sociologie FSS MU, Gorkého 7, 602 00 Brno; e-mail: katrnak@fss.muni.cz.

Z prostého pojmenování zaměstnání nebo definice práce, která je součástí zaměstnání, nelze na tuto otázku odpovědět. Podobně na ni nelze odpovědět pomocí vnějších zaměstnaneckých charakteristik, které přímo se zaměstnáním nesouvisejí, jako je zaměstnanecká prestiž (odvozená z názoru veřejnosti) nebo finanční ohodnocení a materiální výhody (související s distribucí ekonomických zdrojů podle zaměstnaneckých postů).³

Odpověď na druhou otázku musí vycházet z empirie, protože stanovení kritérií, oddělujících jednu třídní pozici od druhé, musí doplňovat výzkum, který zmapuje, zdali se třída jako sociální skupina v sociálním prostoru, vymezeném těmito kritérii, ustavuje. Jednání, chování, názory a postoje, týkající se jednotlivých oblastí sociálního života, musejí být vzhledem k třídní struktuře měřeny a analyzovány. Tímto způsobem lze odpovědět na otázku, jestli třída jako sociální útvar existuje, jestli představitelé jednotlivých třídních pozic jsou z hlediska ekonomických a sociálních rysů podobní, jestli je lze zkrátka jako sociální třídu charakterizovat.

V posledních třech dekadách dvacátého století teoretické zdůvodnění třídní analýzy a návod na to, jak ji provést, nabídli na opačných stranách Atlantiku Erik Olin Wright a John Goldthorpe se svými spolupracovníky. Úsilí obou těchto badatelů a jejich týmů je spojeno s nadnárodními komparativními projekty pro výzkum třídní struktury a třídní mobility.⁴ Ačkoliv se jejich teoretická východiska třídní analýzy liší, oba postupují podobným způsobem. Pracují s odkazy (klasických) třídních teoretiků, které rozpracovávají do aktuální třídní teorie, v jejím rámci definují kritéria pro odlišení třídních pozic, představují třídní schémata současných pozdně kapitalistických společností a pokoušejí se také v jejich rámci ustavení sociálních tříd mapovat.

Česká politologie je zatím těmito návrhy nedotčena.⁵ Volební chování a politické preference se většinou strukturují podle pohlaví, vzdělání, místa bydliště a ekonomické aktivity, nikoliv ovšem podle třídního postavení. Z jiných populací je přitom známo, že třídní postavení je silným prediktorem (a tedy explanačním nástrojem) preferencí politických stran (Hout et al. 1993; Reid 1998; Evans 1999).

Cílem této stati je uvést do české politologie návrhy, jak v empirickém výzkumu volebního chování indikovat třídní postavení voličů. Nejdříve si představíme Wrightův návrh na měření třídního postavení, poté se budeme zabývat Goldthorpovým návrhem indikace třídních pozic a v poslední části tyto dva návrhy srovnáme a pokusíme se odpovědět na otázku, který z nich je pro zmapování třídních rozdílů v současných kapitalistických společnostech vhodnější.

1. Wrightova třídní analýza

Erik Olin Wright je představitelem strukturního marxismu a strukturního přístupu k sociálním třídám. Výrobní vztahy podle něj vymezují sociální třídy, které samy o sobě neexistují – nemají svůj vlastní obsah. Jedná se o „prázdné boxy“, jejichž existence je dána hranicemi mezi nimi. Pokud by tyto hranice přestaly existovat, přestaly by existovat také třídy. Předpokladem tohoto přístupu je, že třídní struktura (dříve nebo později) ustavuje třídy jako sociální skupiny, protože třídní pozice jsou spojené s rozdílnými materiálními zájmy jejich představitelů. Zastánci tohoto přístupu proto kladou důraz především na otázku po třídní struktuře, po kritériích, která oddělují jednotlivé třídní pozice, a konstituci sociálních tříd jako důsledek její existence spíše předpokládají.

Podle Wrighta adekvátní mapa současných třídních nerovností nemůže vycházet z původního Marxova návrhu, protože současný kapitalismus je na hony vzdálen kapitalismu Marxovy doby. Hlavním problémem je střední třída. Marx předpokládal její postupný zánik. Domníval se, že dojde k její proletarizaci, čímž se ustaví pouze dvě třídy, mezi jejichž představiteli budou antagonistické zájmy (proletariát a buržoazie). K tomu nedošlo. Střední třída existuje, je vitální a rozrůstá se.

Wright již ve své disertační práci začal pracovat na novém třídním schématu. Dnes známe jeho dvě verze. Základem obou je teze, že v třídní struktuře existují pozice, které neodpovídají třídám. Jsou to pozice, které nelze jednoznačně přiřadit k žádné ze tříd, protože jsou pro ně charakteristické prvky, jež jsou součástí odlišných tříd. Tyto pozice Wright nazval kontradiktorními a s ohledem na jejich existenci navrhl své první třídní schéma. Validitu tohoto schématu testoval především na americké populaci (Wright et al. 1982). Později, pod tíhou kritiky a vlastního přehodnocení, toto schéma revidoval (Wright 1985). Vymezil druhé třídní schéma, které po drobných a spíše kosmetických než zásadních úpravách (Wright 1989), představil jako definitivní schéma pro třídní strukturu současných kapitalistických společností (Wright 1997).⁶

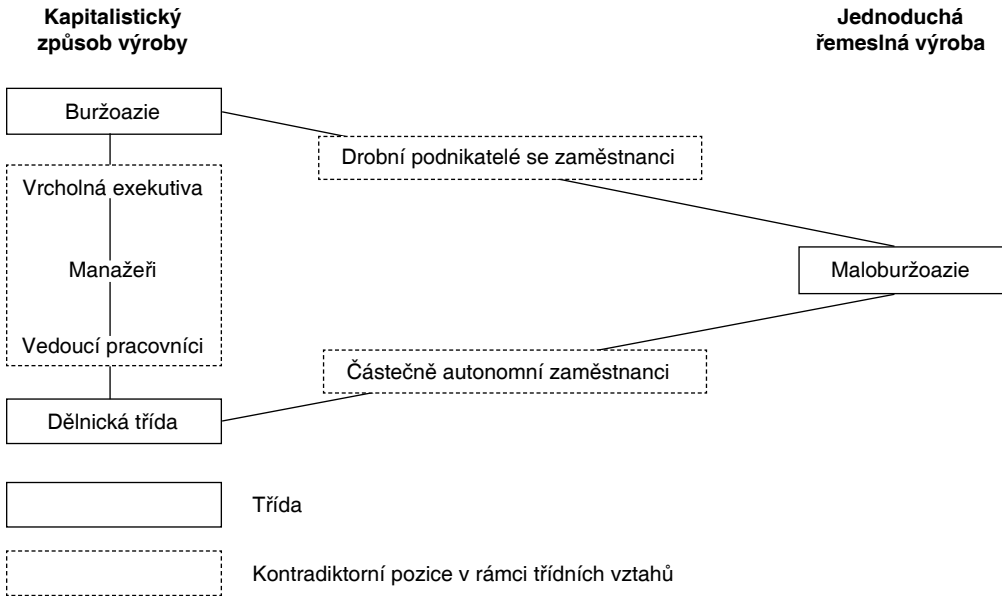
1.1 Wrightovo první třídní schéma

Podle Wrighta (1976, 1978) nelze kontradiktorní třídní pozice, které jsou součástí kapitalistických společností, přiřadit ani k jedné z třídních pozic, protože jsou svou podstatou kontradiktorní. Jejich jednoznačné přiřazení k jedné ze tříd by bylo umělým překroucením reality, jejíž povaha je nejednoznačná. Nejedná se tedy o typologický problém, jehož vyřešením by se kontradiktorní pozice rozplynuly v jedné ze třídních pozic, ale o problém adekvátní indikace těchto pozic, přesněji řečeno existujících kontradikcí v rámci třídních vztahů. Z tohoto důvodu musejí být podle Wrighta kontradiktorní pozice studovány v rámci třídní struktury samy o sobě.

První Wrightovo třídní schéma obsahuje tři shluky kontradiktorních pozic a tři sociální třídy v rámci dvou způsobů výroby (obrázek 1). V kapitalistické výrobě najdeme mezi třídou buržoazie (vlastní výrobní prostředky a kapitál) a dělnickou třídou (proletariát, který nevlastní ani výrobní prostředky, ani kapitál) na nejvyšší úrovni vrcholnou exekutivu, na střední úrovni manažery a na nejnižší úrovni vedoucí pracovníky. Zbylé kontradiktorní pozice se nacházejí mezi kapitalistickým způsobem výroby a jednoduchou řemeslnou výrobou, kterou reprezentuje třída maloburžoazie (samostatně výdělečně činné osoby, které nezaměstnávají jiné pracovníky, s výjimkou rodinných příslušníků). Mezi buržoazií a maloburžoazií jsou drobní podnikatelé se zaměstnanci, mezi dělnickou třídou a maloburžoazií jsou částečně autonomní zaměstnanci.

Tato třídní struktura vzniká jako důsledek třech změn, k nimž dochází během vývoje kapitalistických společností ve dvacátém století. První změnou je oslabování vlivu pracovníků na výrobní proces. V éře běžícího pásu a automatizace zaměstnanec přestává kontrolovat finální podobu produktu. Druhou změnou je diferenciací řídicích funkcí, k níž dochází kvůli růstu komplexity výroby. Vlastnictví kapitálu a výrobních prostředků se začíná dělit na formální (moc nad výrobním procesem) a reálné (moc investovat a alokovat zdroje). V prvním případě se jedná o držení kapitálu, ve druhém případě o vlastnění kapitálu. Třetí změnou, která jde ruku v ruce se druhou změnou, je rostoucí dělba moci ve výrobním procesu. Moc nad výrobními prostředky přestává být spojena s mocí nad pracovní silou. Ustavují se manažerské pozice různých úrovní, jejichž představitelé kontrolují jednotlivé segmenty výrobního procesu.

Obrázek 1: Wrightova první verze třídního schématu v současných kapitalistických společnostech.

Pramen: Wright (1985:48)

Na pozadí těchto historických změn v kapitalistických výrobních vztazích Wright identifikuje tři kritéria, která charakterizují vztah mezi kapitálem a prací ve druhé polovině dvacátého století. Jednak moc nad výrobními prostředky, jednak moc nad pracovní silou a jednak moc nad investicemi a alokací zdrojů. Moc nad výrobními prostředky a pracovní silou je spojena s formálním držetím kapitálu. Moc nad investicemi a alokací zdrojů znamená skutečné vlastnění ekonomického kapitálu a majetku.

Tato tři kritéria charakterizují a zároveň vymezují třídní vztahy v pozdním kapitalismu a jsou základem Wrightova prvního odvození sociálních tříd a kontradiktorních pozic mezi nimi.

Třídy buržoazie a proletariátu jsou odlišné a zároveň antagonistické, protože jsou polarizovány z hlediska všech tří kritérií. Kapitalisté ovládají výrobní prostředky, pracovní sílu, investice a zdroje. Proletariát je vyloučen ze všech těchto aktivit. V rámci kapitalistického způsobu výroby se jedná o dvě jednoznačně rozpoznatelné třídní pozice. V rámci jednoduché řemeslné výroby je maloburžoazie třetí jednoznačně určitelnou třídní pozicí. Má moc nad investicemi a alokací zdrojů, stejně jako nad výrobními prostředky. Nemá ovšem moc nad pracovní silou, protože na rozdíl od buržoazie nezaměstnává jiné pracovníky (s výjimkou rodinných příslušníků).

Pro kontradiktorní pozice mezi buržoazií a proletariátem je charakteristické, že jejich nositelé nemají moc nad výrobními prostředky (v tomto smyslu se podobají proletariátu), nicméně mají moc nad pracovní silou (v tomto smyslu se podobají buržoazii). Zbýlé dvě kontradiktorní pozice se nacházejí mezi dvěma způsoby výroby. Drobní podnikatelé se zaměstnanci jsou

mezi buržoazií a maloburžoazií, protože počet pracovníků, které zaměstnávají, a nadhodnota, kterou z jejich práce získávají, je přibližuje ke kapitalistům a kapitalistickému způsobu výroby, nicméně jejich podnikání neprobíhá ve velkém rozsahu, čímž se podobají maloburžoazií. Při empirickém rozlišení této kontradiktorní pozice není důležitý počet zaměstnávaných pracovníků (ten záleží vždy na výrobních technologiích, jež jsou v rozdílných historických dobách k dispozici), ale sám fakt, jestli drobný podnikatel zaměstnává cizí pracovníky nebo ne.

Poslední kontradiktorní pozice částečně autonomních zaměstnanců, nacházející se mezi maloburžoazií a dělnickou třídou, se ustavuje v důsledku proletarizace maloburžoazie, k níž dochází kvůli oslabování vlivu pracovníků na konečnou podobu produktu. Jelikož tato strukturální změna pořád probíhá (pracovní proces zatím nebyl zcela zproletarizován), existují stále ještě pozice, jejichž nositelé mají určitou moc nad výsledky své práce. Tato moc je sice menší, než má maloburžoazie, nicméně pořád větší, než má dělnická třída. Podobně jako maloburžoazie, částečně autonomní zaměstnanci svou prací zhodnocují kapitál (který nevlastní) pro sebe, i když nemají status samostatně výdělečně činného pracovníka. Typickými představiteli těchto pozic jsou umělci, výzkumníci nebo profesori na vysokých školách. Nemají moc nad pracovní silou, což je připodobňuje k dělníkům, nicméně mají částečnou moc nad podmínkami a výsledky své práce a částečnou autonomii při výkonu své práce, což je přibližuje k maloburžoazií.

Z hlediska podílu jednotlivých tříd a kontradiktorních pozic mezi nimi, byla podle Wrighta (1976) v americké společnosti začátku sededesátých let minulého století nejpočetnější dělnická třída (40–50%), maloburžoazie byla zastoupena ze 4 až 5% a nejmenším podílem byla zastoupena buržoazie (1 až 2%). V kontradiktorních pozicích byli manažeři ve 12% případů, vedoucí pracovníci a mistři v 18% až 23%, částečně autonomní zaměstnanci v 7% až 14% případů a drobní podnikatelé se zaměstnanci v 6% až 7% případů.

1.2 Wrightovo druhé třídni schéma

V polovině osmdesátých let dvacátého století Wright (1985) první třídni schéma s ohledem na jeho kritiku (Giddens 1979; Stewart et al. 1980; Holmwood, Stewart 1983) přehodnotil. Obsahuje podle něho čtyři konceptuální problémy. Prvním problémem je *kontradiktornost kontradiktorních pozic*. Platí-li původní marxistická teze o materiálních zájmech pramenících z třídniích pozic, které jsou navíc mezi třídami antagonistické, z jakých třídniích pozic pak vycházejí a vůči jakým třídám jsou antagonistické zájmy představitelů kontradiktorních pozic? Pokud bychom byli důslední a odpověděli na takto položenou otázku v rámci navrženého třídniího schématu, museli bychom říci, že jsou také kontradiktorní. Není ovšem jasné, proč by tomu tak mělo být. Proč by například částečně autonomní zaměstnanci měli mít kontradiktorní zájmy a dělníci zájem jednotný?

Druhým problémem je *autonomie jako třídni kritérium*. Definice třídy pomocí kritéria autonomie je historicky a strukturálně zavádějící. Míra autonomie je jak v čase, tak v rámci zaměstnanecké struktury variabilní a nelze na jejím základě udělat jasný a nepřekročitelný předěl mezi maloburžoazií a dělníky. Maloburžoazie může být omezována požadavky trhu a tlakem dlouhodobých kontraktů, dělníci naopak při odbornějším pracovním výkonu musejí uplatňovat své znalosti a tak promítat svou původnost do výsledného produktu.

Třetím problémem jsou *třídy v postkapitalistických společnostech*. Navržená třídni mapa neobsahuje specifika pro analýzu třídniích vztahů v postkapitalistických společnostech. Jedná

se o návrh třídního schématu obsahujícího třídní kategorie typické pro kapitalismus, doplněné o kontradiktorní pozice, bez přímé specifikace třídních kategorií a třídních vztahů charakterizujících postkapitalismus.

Posledním a patrně nejzásadnějším problémem je *potlačení konceptu vykořisťování ve prospěch konceptu dominance*. Koncept dominance (do češtiny překládán obvykle jako panství) sice charakterizuje kontradiktorní pozice lépe než koncept vykořisťování, pro analýzu sociálních tříd a jejich objektivních zájmů je ovšem koncept vykořisťování vhodnější. Identifikace nadvlády jednoho nad druhým totiž neodkazuje k odlišným zájmům. Ty jsou rozpoznatelné až na základě identifikace vykořisťování jednoho druhým. Podle Wrighta (1985) koncept vykořisťování implikuje sadu rozdílných materiálních zájmů a mají-li být třídní vztahy zmapovány, a to s ohledem jak na problém vitality střední třídy, tak na transformaci kapitalismu v postkapitalismus, musí se tento koncept stát základem třídní analýzy.

Vykořisťování v obecné rovině znamená, že někdo získává něco na úkor někoho jiného (Wright 1985). Mezi bohatstvím a chudobou existuje nepřímá kauzální spojnice. Jedni jsou bohatí, protože jiní jsou chudí a naopak. Bohatství přitom Wright chápe v širším než pouze v materiálním smyslu. Jednotlivé typy nerovností – statusové, vzdělanostní, kulturní nebo ekonomické – znamenají rozdělení na „bohaté“ – ty, kteří mají v dané nerovnostní dimenzi lepší postavení – a „chudé“ – ty, kteří mají v té samé dimenzi horší postavení. Ti první (oproti těm druhým) mají určitou výhodu, kterou mohou zužitkovat – proměnit zase ve výhodu, nebo s ní alespoň nakládat tak, aby o své postavení nepřišli. Jedná se o výhodu, která vytváří další výhodu – o produktivní výhodu (*productive asset*). Ti první vykořisťují ty druhé, protože jejich výhody existují pouze za cenu nevýhod druhých. Rozdíly mezi nimi jsou pak třídní rozdíly.

Ve druhém třídním schématu Wright definuje sociální třídy jako pozice odvozené od vlastnických vztahů. Vlastnictví přitom není omezeno pouze na ekonomickou dimenzi, ale zahrnuje i další dimenze. V každé z těchto dimenzí je nerovně distribuován jiný typ výhod, je zde tedy jiný typ vlastnických vztahů a tedy i jiný typ třídního rozdělení a jiný typ vykořisťování.

Wright rozlišuje čtyři typy výhod, které byly v historii nerovnoměrně distribuovány. Jednak je to nerovná distribuce moci nad pracovní silou (souvisí s násilným vykořisťováním nevolníků, třídní strukturu tvoří feudálové a nevolníci). Jednak je to nerovná distribuce výrobních prostředků (k vykořisťování dochází prostřednictvím trhu práce, existují třídy kapitalistů a dělníků). Dále je to nerovná distribuce výhod plynoucích z postavení v rámci organizace nebo podniku (k vykořisťování dochází na základě redistribuce kapitálu v podnikové hierarchii, třídní strukturu tvoří manažeři a zaměstnanci bez rozhodovacích kompetencí). A v neposlední řadě je to nerovná distribuce vzdělání a odborných znalostí (k vykořisťování dochází prostřednictvím redistribuce vědění směrem od manuálně pracujících k nemanuálně pracujícím, ustavuje se třída odborníků a dělníků).

Podle Wrighta je kombinace těchto forem vykořisťování jádrem třídních nerovností v současném kapitalismu. Člověk dnes může být v jedné dimenzi v pozici vykořisťovaného, v jiné ovšem v pozici vykořisťovatele (například manažeři mají výhody dané postavením v rámci organizační hierarchie, nicméně nevlastní výrobní prostředky). Takové třídní pozice jsou pak kontradiktorní.

Druhé Wrightovo třídní schéma obsahuje dvanáct tříd, přesněji řečeno dvanáct pozic v rámci třídních vztahů (obrázek 2). Z hlediska výhod daných vlastnictvím výrobních prostředků

se třídy dělí na dva segmenty – na vlastníky (buržoazie, drobní podnikatelé se zaměstnanci a maloburžoazie) a zaměstnance. Tato distinkce odděluje kapitál od práce. Zaměstnanci jsou do sociálních tříd rozdělováni na základě dvou kritérií: výhod daných organizační strukturou, které souvisejí s kontrolou výrobního procesu a výhod daných vzděláním. První kritérium vytváří distinkce z hlediska rozhodovacích pravomocí, druhé distinkce z hlediska odbornosti. Obě tato kritéria rozdělují zaměstnance do tří pozic: vyšší, střední a nižší. Jejich vzájemnou kombinací dostaneme zbylých devět tříd současných kapitalistických společností.

Čísla u tříd odkazují k jejich umístění v rámci celkové třídní struktury. Dělnickou třídu tvoří polokvalifikovaní dělníci, nekvalifikovaní vedoucí pracovníci a proletariát (třídy 9, 11 a 12). Třídy 4 až 10 jsou kontradiktorní pozice, které jsou součástí střední třídy. Třídní pozice se v rámci dimenzí posilují a sčítají. Například nekvalifikovaný manažer má sice nejlepší postavení v dimenzi organizačních výhod, nicméně z hlediska dimenze vzdělání má nejhorší postavení, a proto je jeho celkové třídní postavení horší než postavení polokvalifikovaných vedoucích pracovníků, kteří mají v obou dimenzích středové postavení. Pro schéma platí pravidlo, že jakýmkoliv směrem z jeho pravého dolního rohu se zvyšuje třídní pozice a zároveň se snižuje míra vykořisťování.

Obrázek 2: Revidovaná Wrightova typologie tříd v současných kapitalistických společnostech

		Výhody dané vlastnictvím výrobních prostředků			
		Vlastníci výrobních prostředků	Bez vlastnictví výrobních prostředků (placení zaměstnanci)		
Vlastníci s dostatečným kapitálem k zaměstnávání ostatních, kteří nemusejí pracovat	1. Buržoazie	4. Odborní manažeři	7. Polokvalifikovaní manažeři	10. Nekvalifikovaní manažeři	+
Vlastníci s dostatečným kapitálem k zaměstnávání ostatních, kteří musejí pracovat	2. Drobní podnikatelé se zaměstnanci	5. Odborní vedoucí pracovníci	8. Polokvalifikovaní vedoucí pracovníci	11. Nekvalifikovaní vedoucí pracovníci	>0
Vlastníci s dostatečným kapitálem pro vlastní práci, kteří nemohou zaměstnávat ostatní	3. Maloburžoazie	6. Odborní pracovníci	9. Polokvalifikovaní dělníci	12. Proletariát	-
			+	>0	-
		Výhody dané vzděláním a odborností			

Pramen: Wright (1985: 88)

Použití Wrightova druhého schématu v empirickém výzkumu je poměrně obtížné, protože se musíme soustředit na podrobné informace týkající se pracovního výkonu lidí. Především je nutné operacionalizovat míru, do níž jsou na jedné straně vlastníci výrobních prostředků a na straně druhé zaměstnanci nositeli výhod, které vymezují jejich třídní pozice. Buržoazie je obvykle indikována deseti a více zaměstnanci, drobní podnikatelé se zaměstnanci jsou ti, kteří

zaměstnávají dva až deset zaměstnanců a do maloburžoazie patří podnikatelé mající jednoho nebo žádného zaměstnance.

U zaměstnanců se výhody dané postavením v organizační struktuře podniku nebo firmy zjišťují dvěma sadami otázek. První sada je zaměřena na postavení v organizační struktuře (respondenti sami charakterizují své postavení), druhá sada zjišťuje jednak vliv zaměstnance na směřování organizace (přímý vliv znamená, že rozhoduje, nepřímý vliv znamená, že má možnost se vyjádřit) a jednak jeho mocenského postavení v rámci organizace (manažer, vedoucí nebo podřízený).

Výhody dané vzděláním a odbornými znalostmi se zjišťují třemi indikátory. Jednak typem zaměstnání, jednak velikostí vzdělání a jednak autonomií při výkonu profese (odborníci, kteří jsou manažeři, jsou vysokoškolsky vzděláni a při své práci mají velkou míru autonomie, naopak nekvalifikovaní dělníci mají velmi nízké vzdělání a při výkonu své profese se řídí pokyny vyšší autority).⁷

Wright připouští, že dvanáct tříd je pro sociologickou analýzu, pracující s třídami jako s vysvětlujícími proměnnými, příliš mnoho. V případech, v nichž je to nevyhnutelné, proto navrhuje používat kolapsovanou verzi tohoto schématu, která obsahuje pouze šest tříd. Jsou to samostatně výdělečně činní (sloučíme třídy 1, 2 a 3), kvalifikovaní manažeři (sloučíme třídy 4 a 7), kvalifikovaní vedoucí pracovníci (sloučíme třídy 5 a 8), kvalifikovaní pracovníci (sloučíme třídy 6 a 9), nekvalifikovaní manažeři a vedoucí pracovníci (sloučíme třídy 10 a 11) a dělníci (třída 12). Slučováním třídních pozic sice zvyšujeme použitelnost třídního schématu v empirickém výzkumu, na druhou stranu tím ovšem ztrácíme jistou část informace o procesech, jež jsou spojené s třídní strukturou. Původně navržená kritéria, která vymezují dvanáct tříd, jsou strukturální bariéry oddělující třídní pozice. Neřikají nám ovšem nic o třídách samotných – o způsobu, jak se lidé v rámci strukturálních bariér kolektivně organizují do sociálních tříd a na jakých společenských jevech participují. Redukujeme-li tedy třídní schéma na pouhých šest tříd, oslabujeme tak také možnosti tyto procesy a samotnou konstituci tříd zmapovat, konstatuje Wright.

2. Goldthorpeova třídní analýza

Má-li třídní analýza přinést validní výsledky, musí být podle Johna Goldthorpe a jeho kolegů zaměřena ve stejné míře jak na třídní strukturu, tak na formaci tříd v jejím rámci. Strukturální kritéria sice vymezují třídní diference, otázkou ovšem je, nakolik se podle nich formují třídy jako sociální kolektivity, konstatuje Goldthorpe, Llewellyn a Payne (1980). Problémem je, zda třída jako sociální skupina vůbec a případně do jaké míry v rámci třídní struktury existuje. Zda-li přetrvává v čase, co mají její příslušníci společného a čím se odlišují od představitelů jiných tříd. Třídní struktura odkazuje k diferencím, které existují mezi pracovními místy v zaměstnanecké struktuře (je historicky podmíněná, jak se mění tyto diference, mění se i třídní struktura), třídy jsou ovšem sociální skupiny lidí, které přetrvávají v čase (nízká sociální mobilita), jejichž příslušníci mají určitý způsob jednání, politickou orientaci, životní šance, životní styl a vzorce asociace (sňatková homogamie, přátelské vazby) mezi sebou (Goldthorpe et al. 1980).

Alternativní třídní schéma k Wrightovu poprvé použili Goldthorpe a Llewellyn na sklonku sedmdesátých let (1977). Při analýze sociální mobility ve Velké Británii představili sedmitřídní

schéma, které vytvořili agregací z kolapsované verze Hopeovy a Goldthorpeovy škály „sociální žadanosti“ zaměstnání (Goldthorpe, Hope 1974). O dva roky později Erikson, Goldthorpe a Portocarero (1979) toto schéma pro komparaci absolutní mobility ve Velké Británii, Francii a Švédsku rozšiřují na devět tříd.⁸ O další tři roky později, kdy Erikson, Goldthorpe a Portocarero (1983) analyzují ta samá data z Velké Británie, Francie a Švédska, nyní ovšem se zaměřením na komparaci relativní sociální mobility, opouštějí s ohledem na reliabilitu dat schéma devíti tříd a vracejí se k původnímu sedmitřídnímu schématu Goldthorpe a Llewellyn. Úpravu a zpřesnění schématu provedli o další tři roky později Goldthorpe a Payne (1986) a plnou verzi schématu (11 tříd) včetně všech „vnořených“ verzí (7 tříd, 5 tříd a 3 třídy), do nichž lze plnou verzi podle účelů komparativní analýzy, množství a kvality empirických dat poměrně snadno transformovat, představili Erikson a Goldthorpe na začátku devadesátých let (1992).

Původně Goldthorpe a Llewellyn (1977) a Erikson, Goldthorpe a Portocarero (1979, 1983) definovali třídní pozici na základě dvou kritérií, jimiž jsou *postavení na trhu práce* a *postavení v zaměstnanecké struktuře (market and work situation)*. První kritérium odkazuje na skutečnost, že jedni jsou nuceni svou pracovní sílu prodávat, zatímco jiní si pracovní sílu kupují. Druhé kritérium odkazuje k zaměstnanecké hierarchii, k vyšším, středním a nižším pozicím v rámci pracovního výkonu. První kritérium diferencuje populaci podle zdroje ekonomického příjmu. Indikuje velikost příjmu, ekonomické zabezpečení člověka s možnostmi jeho dalšího příjmového růstu. Druhé kritérium určuje postavení člověka v zaměstnanecké hierarchii. Souvisí s velikostí autonomie při jeho rozhodování, s velikostí pravomocí, které při výkonu práce má, a mírou jeho pracovního podřízení. Dohromady tato dvě kritéria určují třídní pozici v rámci EGP schématu.

Na začátku devadesátých let dvacátého století Erikson a Goldthorpe (1992) vymezení třídního schématu zpřesňují, když konstatují: „Cílem třídního schématu je odlišit pozice na trhu práce a v zaměstnanecké struktuře, nebo přesněji bychom mohli říci diferencovat tyto pozice podle typu pracovní smlouvy, s níž jsou svázány“ (1992: 37). Touto definicí Erikson a Goldthorpe zdůrazňují, že jejich schéma se týká pozic zaměstnanecké struktury, a nikoliv osob, které tyto pozice obsazují (i když je při analýze a především popisu tříd a třídních rozdílů v mnoha případech těžké vyhnout se konkrétním představitelům třídních pozic, dodávají k tomu Erikson a Goldthorpe). Třídní struktura není výsledkem agregace lidí v podobných zaměstnáních. Jedná se o pozice, které jsou vymezené na základě kombinace typu pracovní smlouvy a postavení v zaměstnanecké hierarchii. EGP třídní schéma odkazuje k těmto strukturně vymezeným pozicím, do nichž jsou lidé alokováni a v nichž jsou zaměnitelní. Konstituce sociálních tříd v jejich rámci je potom otázkou pro empirický výzkum.

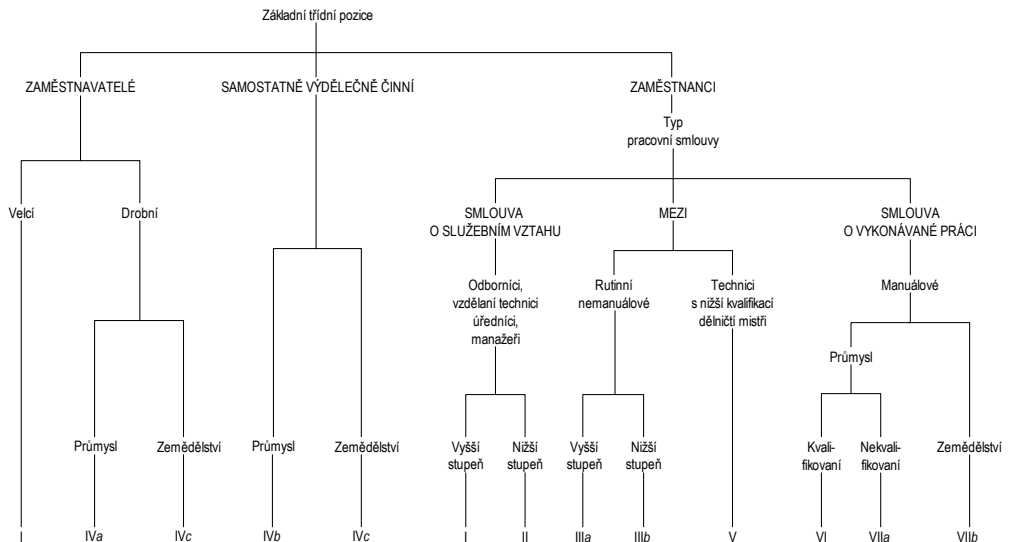
Tímto vymezením třídního postavení se Goldthorpe a jeho kolegové více blíží Marxovu pojetí sociálních tříd než Weberovu, ačkoliv jejich přístup mnozí sociálně stratifikační badatelé považují za neoweberianský. Goldthorpe a jeho tým ovšem nijak výrazně k Weberově definici sociálních tříd neodkazují. Zuzitkovávají odkaz obou těchto klasických přístupů a podle socio-ekonomického vývoje, k němuž dochází ve dvacátém století, a to s ohledem jak na kapitalistické, tak socialistické země, jej upravují do podoby pro současné kapitalistické společnosti.

Odvození jednotlivých třídních pozic v EGP schématu ukazuje obrázek 3. V zaměstnanecké struktuře lze podle toho, zdali člověk kupuje pracovní sílu, nabízí pracovní sílu nebo nedělá ani jedno z toho, rozlišit tři základní třídní pozice – zaměstnavatele, zaměstnance a samostatně výdělečně činné. Většina zaměstnavatelů jsou dnes ovšem spíše organizace než jedinci a za-

měšťnanci se od sebe také odlišují jednotlivými typy pracovních smluv. Z tohoto důvodu se Goldthorpe a jeho spolupracovníci nespokojují pouze se třemi základními třídními pozicemi, ale v jejich rámci rozlišují další třídní pozice.

Zaměstnavatelé se dělí na velké a drobné. Velcí zaměstnavatelé jsou majitelé hotelů, obchodů, restaurací nebo menších podniků a firem (explicitně to nejsou představitelé kapitalistické elity nebo vlastníci velkých průmyslových podniků). Tvoří třídu I, jejich zastoupení je zde ovšem menšinové (5% až 10%). Drobní zaměstnavatelé se od velkých liší jednak počtem zaměstnanců – zaměstnávají spíše desítky než stovky pracovníků (třída IVa a třída IVc), nebo jsou úplně bez zaměstnanců (třída IVb a třída IVc) – a jednak podílem na vedení podniku. Zatímco velcí zaměstnavatelé se ve velké míře podílejí na manažerských a podnikatelských aktivitách, což odpovídá činnostem, které vykonávají manažeři zaměstnaní u velkých korporací, kteří ještě navíc mají určitý podíl na vlastnictví firmy, i když ne natolik velký, aby byl zdrojem jejich moci, jako je tomu u velkých zaměstnavatelů, drobní podnikatelé tyto činnosti nevykonávají. Z tohoto důvodu mají velcí zaměstnavatelé blíže k vzdělaným odborníkům a profesionálům (doktoři, zubaři, manažeři, ředitelé, atd.), kteří jsou ovšem na rozdíl od nich v zaměstnaneckém poměru, nebo jsou sice samostatně výdělečně činní, ale zaměstnávají pouze omezený počet pracovníků, než k drobným zaměstnavatelům (třída VIa).

Obrázek 3. Odvození Goldthorpeova třídního schématu.

Pramen: Erikson, Goldthorpe (1992:36)

Třídní pozici zaměstnanců odlišuje typ pracovní smlouvy, neboli vztah, který existuje mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem. Na jedné straně jsou pracovníci, kteří mají uzavřenou smlouvu o zastávané pozici. Jejich vztah k zaměstnavateli je služební. Na straně druhé jsou pracovníci, kteří mají uzavřenou smlouvu o vykonávané práci. Jejich vztah k zaměstnavateli je definován prostřednictvím pracovního výkonu.

První typ zaměstnanecké smlouvy je rozšířený ve vyšších patrech byrokratických organizací. Pracovníci s tímto typem smlouvy jsou odměňováni. Za zastávanou pozici berou plat, který je určen počtem hodin, jež stráví v zaměstnání. Jedná se o služební, neboli kompenzaci za službu ostatním členům společnosti. Služební je většinou spojené s dalšími výhodami a jistotami. Pracovníci s tímto typem smlouvy jsou do jisté míry autonomní ve svých rozhodnutích (nepracují pod přímým dohledem) a nejsou úplně lehce zaměnitelní (mají vyšší vzdělání či odborné znalosti). S nadsázkou by se dalo říci, že tento typ smlouvy najdeme u člověka, který je finančně odměňován za to, že zastává určitou pozici a nikoliv za to, že vykonává určitou práci. Z hlediska organizace se od takového člověka očekává, že bude samostatný, diskrétní, morální a loajální k organizaci. Organizace se nemůže spoléhat na přímou kontrolu takového zaměstnance a ani neočekává, že zaměstnanec na tomto postě bude jednat až na základě sankcí ze strany zaměstnavatele. Z tohoto důvodu zaměstnavatel volí tento typ pracovní smlouvy.

Druhý typ zaměstnanecké smlouvy je charakteristický pro manuálně pracující. Tito zaměstnanci pobírají mzdu za vykonanou práci. Obecně od nich není vyžadováno specifické expertní vědění, které by nebylo v krátké době osvojitelné, což znamená, že jsou poměrně snadno zaměnitelní. Hranice jejich ekonomického příjmu je obvykle limitována hranicemi jejich fyzických možností. Většinou pracují pod dohledem někoho jiného a autonomie jejich pravomocí je stejně omezená jako jistota jejich pracovní smlouvy. Zaměstnavatel navíc očekává, že budou plnit jeho zadání a požadavky, a proto volí tento typ pracovní smlouvy, který počítá s velikostí odvedené práce a umožňuje finančně sankcionovat její případné nedodržení.⁹

Zaměstnaneckou smlouvou o služebním vztahu se vyznačují všichni odborníci, manažeři, vzdělaní technici a úředníci. Obvykle podle stupně vzdělání, míry rozhodovací odpovědnosti a velikosti platu lze pak mezi nimi ještě rozlišit vyšší třídu (třída I) a nižší třídu (třída II). Zaměstnaneckou smlouvou o vykonávané práci se vyznačují všichni dělníci. Podle sektorů je lze rozdělit na dělníky pracující v průmyslu a v zemědělství. Kvalifikovaní dělníci v průmyslu tvoří samostatnou třídu (třída VI). Od zbylých tříd (třída nekvalifikovaných dělníků VIIa a třída dělníků v zemědělství VIIb), se odlišují velikostí příjmu, jistotou práce a mírou autonomie.

Mezi těmito třídami existují pozice, jejichž představitelé jsou sice v zaměstnaneckém poměru, jejich typ pracovní smlouvy je ovšem kombinací smlouvy o služebním vztahu a smlouvy o vykonávané práci. Jejich finanční příjem obsahuje dvě složky: plat, který je smluvně dán, a mzdu, která je vázána na pracovní výkon. Patří sem rutinní nemanuální pracovníci (v obchodě, v administrativě a ve službách). Podle velikosti příjmu a odborností se dělí na vyšší (třída IIIa), tyto pozice zastávají většinou muži, a nižší (třída IIIb), které zastávají většinou ženy (pracovními podmínkami se tato třída příliš neliší od nekvalifikovaných manuálních dělníků). Dále sem patří polokvalifikovaní technici a dělníci mistři (třída V). Zvláště u nich je pro organizace těžké stanovit, zdali mají být ve služebním poměru, nebo mají být odměňováni na základě odvedené práce. Většinou ovšem bývají ve služebním poměru a tím se odlišují od dělníků (třídy VI a VII).

Lidé, kteří nejsou ani zaměstnavatelé, ani zaměstnanci, spadají do kategorie samostatně výdělečně činných. Podle sektorů (odvětví) buď podnikají v průmyslu (třída IVb) nebo v zemědělství (třída IVc). Samostatně výdělečně činní v zemědělství (třída IVc) se liší od zemědělských dělníků (třída VIIb) tím, že jedni jsou vlastníci a druzí jsou zaměstnanci v zemědělství. S ohledem na vlastnictví půdy, organizaci zemědělské produkce vázanou na rodinu a zdroj příjmu je jejich třídní rozlišení podle Goldthorpa a jeho kolegů nezbytné.

Kompletní EGP třídní schéma obsahuje 11 tříd. Každé třídě je přiřazena římská číslice, u některých tříd je tato číslice doplněna o abecední písmeno. I když římské číslice vyvolávají představu hierarchie tříd, jednotlivé třídy tohoto schématu nejsou jednoduše hierarchizovatelné. Třídy lze uspořádat pouze na základě vnějších kritérií (nelze použít ta kritéria, která třídy generují, protože jsou jejich součástí – analyticky odlišují jednu třídu od druhé). V případě, že pracujeme pouze se sedmitřídní verzí EGP (pouze římské číslice), lze tyto třídy uspořádat do tří od sebe vertikálně odlišitelných bloků, které ve větší nebo menší míře odpovídají třídnímu uspořádání, jež vznikne na základě prestiže jednotlivých zaměstnání či podle velikosti socio-ekonomického statusu představitelů třídních pozic.

Obrázek 4 ukazuje kompletní EGP schéma. Přerušovaná čára odděluje od sebe jednotlivé hierarchicky uspořádané bloky. Nejvýše posazený blok je složen z tříd I a II. Jedná se o služební třídy, o tzv. salariát, který charakterizuje smlouva o služebním vztahu k zaměstnavateli. Nejnižší posazený blok reprezentuje dělnické třídy. Charakteristická je pro ně smlouva o vykonávané práci se zaměstnavatelem. Třídy nacházející se mezi těmito dvěma bloky jsou mezilehlé třídy. Pro jejich představitele je charakteristické, že je nelze na základě pracovní smlouvy zařadit ani do salariátu, ani do dělnické třídy. Jejich mezilehlost je dána především nejednoznačností jejich pracovního kontraktu, nikoliv tím, že by se nacházely uprostřed vertikálně uspořádaných třídních pozic.¹⁰

Obrázek 4: Goldthorpeovo třídní schéma.

Třídní pozice	Popis	Typ pracovní smlouvy
I	Vysokoškolsky vzdělaní odborníci, vysocí státní úředníci a političtí činitelé; manažeři velkých průmyslových podniků; velkoburžoazie	Zaměstnavatelé nebo smlouva o služebním vztahu
II	Středoškolsky vzdělaní odborníci, nižší státní úředníci a političtí činitelé; vzdělaní technici; manažeři menších průmyslových podniků; nadřizení nemanuálně pracujících zaměstnanců	Smlouva o služebním vztahu
IIIa	Rutinní nemanuální zaměstnanci v administrativě a obchodu vyššího stupně; prodavači; zaměstnanci ve službách	Kombinace smlouvy o služebním vztahu a smlouvy o vykonávané práci
IIIb	Rutinní nemanuální zaměstnanci v obchodě a službách nižšího stupně	Kombinace smlouvy o služebním vztahu a smlouvy o vykonávané práci
IVa	Drobní vlastníci, umělci atd. se zaměstnanci	Zaměstnavatelé
IVb	Drobní vlastníci, umělci bez zaměstnanců	Samostatně výdělečně činní
IVc	Farmáři, malorolníci a ostatní samostatně výdělečně činní v primárním sektoru	Zaměstnavatelé nebo samostatně výdělečně činní
V	Polokvalifikovaní technici, dělníci mistrů a předáci	Kombinace smlouvy o služebním vztahu a smlouvy o vykonávané práci
VI	Kvalifikovaní manuální pracovníci	Smlouva o vykonávané práci
VIIa	Polokvalifikovaní nebo nekvalifikovaní manuální pracovníci mimo primární sektor	Smlouva o vykonávané práci
VIIb	Zemědělci a jiní pracovníci v primárním sektoru	Smlouva o vykonávané práci

Pramen: Erikson, Goldthorpe (1992:38)

Použití Goldthorpova schématu v empirickém výzkumu je poměrně jednoduché. K určení třídní pozice člověka musíme znát dva údaje: jednak jeho zaměstnání (je dáno obsahem práce), které indikuje postavení na trhu práce, a jednak jeho zaměstnanecký status (zaměstnavatel, samostatně výdělečně činný nebo zaměstnanec), a to s ohledem na velikost jeho pravomocí (obvykle indikovaných počtem podřízených pracovníků), jež indikuje postavení v rámci zaměstnanecké hierarchie. Pro každou zemi¹¹ pak lze na základě těchto dvou kritérií zkonstruovat kontingenční tabulku, v níž každé pole přináší k určité třídní pozici. Třídy EGP schématu vznikají jako agregáty těchto jednotlivých tabulkových polí. Algoritmus pro agregaci není ovšem pro každou zemi, pro niž EGP konstruujeme, stejný. Stejně zaměstnanecké pozice se v jednotlivých zemích mohou lišit jak typem pracovní smlouvy, tak velikostí pravomocí, které pro ně připadají.

Pro účely komparativního výzkumu se plně jedenáctitřídní EGP schéma upravuje.¹² Existuje jeho sedmitřídní, pětitřídní a trojtřídní verze, přičemž každá jednodušší verze je „vnořena“ do předchozí, detailnější verze. Obrázek 5 ukazuje jednotlivé verze a způsob jejich konstrukce. Sedmitřídní verze vznikne z plné verze sloučením tříd I a II (označení třída služeb), tříd IVa a IVb (označení drobní podnikatelé) a tříd V a VI (označení kvalifikovaní dělníci). Doplněním třídy služeb o rutinní nemanuální pracovníky (dostaneme bílé límečky) a soukromníků v zemědělství o zaměstnance v zemědělství (označení zemědělci) vytvoříme pětitřídní verzi. Když u této verze sloučíme bílé límečky a drobné podnikatele, třídu zemědělců ponecháme a sloučíme kvalifikované a nekvalifikované dělníky, vytvoříme trojtřídní schéma, které je složeno z nemanuálních pracovníků, zemědělců a manuálních pracovníků.

Obrázek 5. Plná a kolapsovaná verze Goldthorpova třídního schématu.

Plná verze	Verze 7 tříd	Verze 5 tříd	Verze 3 třídy
I	I+II Třída služeb	I-III Bílé límečky	Nemanuální pracovníci
II			
IIIa	III Rutinní nemanuálové		
IIIb			
IVa	IVa+b Drobní podnikatelé	IVa+b Drobní podnikatelé	
IVb			
IVc	IVc Zemědělci	IVc-VIIb Zemědělci	Zemědělci
V	V+VI Kvalifikovaní dělníci	V+VI Kvalifikovaní dělníci	Manuální pracovníci
VI			
VIIa	VIIa Nekvalifikovaní dělníci	VIIa Nekvalifikovaní dělníci	
VIIb	VIIb Zaměstnanci v zemědělství		

Pramen: Erikson, Goldthorpe (1992:39)

3. Komparace Wrightova a Goldthorpova třídního schématu

Wright i Goldthorpe se svými kolegy navrhuji svůj analytický nástroj pro třídní analýzu tak, aby co nejlépe indikoval názory, postoje, chování a přesvědčení lidí, jež jsou podmíněny jejich materiálními možnostmi a omezeními. Pro oba nástroje je charakteristické, že vypovídají o pozicích třídní struktury a nikoliv o lidech v nich. Lidé jsou na těchto pozicích zaměnitelní, v rámci jedné generace nebo mezigeneračně cirkulují, pozice samy o sobě a především vzdálenosti mezi nimi se ovšem měnit nemusejí.

Vedle těchto společných rysů se oba nástroje ve dvou ohledech liší. Za prvé Wright představuje hotovou třídní mapu kapitalistických společností (v případě prvního schématu) a později kapitalistických společností (v případě druhého schématu), s níž by se mělo přistupovat k sociální realitě. Erikson a Goldthorpe naopak zdůrazňují, že jejich třídní schéma není konečnou mapou třídních nerovností v současných kapitalistických společnostech. Jedná se o nástroj, který definují jako „*instrument de travail*“ (Erikson, Goldthorpe 1992: 46). Jeho podoba by se měla proměňovat jak s ohledem na analytické účely, jimž má sloužit, tak s ohledem na rozmanitost empirické reality, indikující formování sociálních tříd, které není ve všech dobách a zemích stejné. Z tohoto důvodu jsou ke slučování strukturálně vymezených třídních pozic a přizpůsobování celého třídního schématu výzkumným účelům a empirickým možnostem mnohem otevřenější (sami v mnoha svých analýzách sociální mobility pracují s různými verzemi svého schématu) než Wright, který sice připouští, že v některých případech je tento krok nezbytný, nicméně jej nechápe jako analytickou výhodu, ale spíše jako konceptuální redukci, jíž se ztrácí podstatná část empirické informace.

Za druhé klíčem obou Wrightových verzí třídního schématu jsou kontradiktorní pozice a ústředním motivem nahrazení prvního schématu druhým je koncept vykořisťování. Wright předpokládá, že podstata třídních vztahů je vykořisťovatelská a antagonistická. Goldthorpe tuto tezi explicitně odmítá. Podstatou třídních vztahů je podle něho zdroj příjmu, který souvisí s jeho velikostí, jistotou a kariéřním růstem. Třídy nejsou ve vykořisťovatelském a antagonistickém vztahu. Zájmové, postojové, názorové a behaviorální rozdíly mezi proponenty jednotlivých tříd souvisejí s rozdíly ve zdrojích příjmu.¹³

Který z těchto nástrojů je pro zmapování třídních rozdílů v současných kapitalistických společnostech vhodnější? I když validita každého ze schémat byla zvlášť testována (Rose, Marshall 1986; Pawson 1989; Marshall 1990; Evans 1992; 1996) a každé schéma zvlášť bylo v rámci národních států nebo při jejich komparaci již vícekrát použito (srov. např. Mayer et al. 1989; Wright et al. 1989; Breen et al. 1990; Baxter et al. 1991; Reid 1998; Evans 1999; Crompton et al. 2000), jejich společná aplikace zaměřená na otázku, které schéma je pro výzkum třídních nerovností vhodnější, není v třídní analýze zatím příliš rozšířená. Na takovou otázku lze odpovědět pomocí dvou analytických postupů. Ten první spočívá v tom, že se změří třídní nerovnosti oběma nástroji a jejich nálezy se dají do souvislosti jednak k sobě navzájem a jednak s dalšími měřeními zaměstnanecké pozice (např. socioekonomickým indexem, individuálním třídním zařazením, oficiální klasifikací zaměstnaneckého statusu nebo škálou zaměstnanecké prestiže). Cílem tohoto postupu je zjistit, jak nástroje navzájem spolu korelují a který z nich spolehlivěji koreluje s jinými indikátory třídních diferencí. Druhý postup je zaměřen na komparaci explanační síly obou nástrojů. Cílem je ukázat, které z třídních schémat lépe vysvětluje lidské jednání, postoje a preference, které je tedy pro sociologickou interpretaci věrohodnější.

Prvního postupu použili Levy a Joye (1994). Na datech ze švýcarské populace srovnávali Wrightovo (12 tříd) a Goldthorpovo (verze 7 tříd) třídní schéma se socioekonomickým statutem a oficiální socioprofesionální kategorizací, kterou vyvinul Švýcarský statistický úřad. Jejich analýza ukázala, že i když jsou tyto čtyři typologie velmi podobné, přesto nejsou zaměnitelné. Goldthorpovo schéma silněji a přesvědčivěji rozlišovalo lidi na trhu práce než Wrightovo schéma, a přestože v této analýze autoři pracovali s jeho redukovanou verzí, korelovalo stejně silně se subjektivním třídním statutem, jako Wrightovo plné schéma (12 tříd).

Druhý postup použili Marshal, Rose, Newby a Vogler (1988) v analýze sociální mobility ve Velké Británii. Testovali, jak spolehlivě obě třídní schémata vysvětlují třídní mobilitu, podmiňují volební preference, predikují názory a postoje k distribuční spravedlnosti a souvisejí s třídním vědomím. Goldthorpovo třídní schéma se ukázalo jako vhodnější analytický nástroj než Wrightovo schéma. Rozdíly ve všech vysvětlovaných proměnných byly mnohem jasněji strukturovány podle Goldthorpova než podle Wrightova návrhu třídní mapy.

Na základě těchto analýz můžeme konstatovat, že Goldthorpovo třídní schéma se zdá být pro mapování třídních rozdílů v současných kapitalistických společnostech zatím vhodnějším nástrojem než Wrightovo schéma. Česká sociologie pracuje především s Goldthorpovým schématem (Machonin, Tuček a kol. 1996; Matějů, Řeháková 2000; Řeháková, Matějů 2000; Tuček a kol. 2003). Nicméně srovnání obou těchto schémat jak z hlediska jejich vztahu k jiným nástrojům pro měření zaměstnaneckých rozdílů, tak z hlediska jejich explanační síly zatím nikdo v české společnosti neprovedl. Odpověď na otázku, které z těchto schémat je pro pochycení třídních nerovností v české společnosti vhodnější, zůstává zatím nezodpovězena.

Poznámky:

1. Ze zahraničních klasifikací je patrně nejznámější a také nejstarší britská *Obecná klasifikace pěti kategorií zaměstnání* (*Registrar-General's five-category classification*), v níž je na základě odbornosti rozlišena třída profesionálů (I), mezilehlá třída (II), kvalifikovaní nemanuální pracovníci (IIIN), kvalifikovaní manuální pracovníci (IIIM), polokvalifikovaní pracovníci (IV) a nekvalifikovaní pracovníci (V). U nás Český statistický úřad pracuje s *Klasifikací zaměstnání* (dříve KZAM, dnes je tato klasifikace rozšířena KZAM-R), *Klasifikací postavení v zaměstnání* (CZ-ICSE) a *Odvětvovou klasifikací ekonomických činností* (OKEČ). V *Klasifikaci zaměstnání* je podle typu práce rozlišeno 10 hlavních tříd: (1) zákonodárci, vedoucí a řídicí pracovníci; (2) vědečtí a odborní duševní pracovníci; (3) techničtí, zdravotničtí, pedagogičtí pracovníci a pracovníci v příbuzných oborech; (4) nižší administrativní pracovníci (úředníci); (5) provozní pracovníci ve službách a obchodě; (6) kvalifikovaní dělníci v zemědělství, lesnictví a příbuzných oborech; (7) řemeslníci a kvalifikovaní výrobci, zpracovatelé, opraváři; (8) obsluha strojů a zařízení; (9) pomocní a nekvalifikovaní pracovníci a (10) příslušníci armády. Hlavní třídy se dále dělí do tříd, skupin a podskupin. *Klasifikace postavení v zaměstnání* je tvořena 6 skupinami, 10 podskupinami, 12 třídami a 27 podtřídami. Skupiny jsou: (1) zaměstnanci; (2) zaměstnavatelé; (3) osoby pracující na vlastní účet; (4) členové produkčních družstev; (5) pomáhající rodinní příslušníci; (6) osoby neklasifikovatelné podle postavení v zaměstnání. V *Odvětvové klasifikaci ekonomických činností* je rozlišeno 16 sekcí, které se dále dělí na subsekcce a oddíly. Struktura sekcí je následující: (A) zemědělství a lesnictví; (B) rybolov a chov ryb; (C) těžba nerostných surovin; (D) zpracovatelský průmysl; (E) výroba a rozvod elektřiny, plynu a vody; (F) stavebnictví; (G) obchod a opravy; (H) ubytování a stravování; (I) doprava, skladování a spoje; (J) finanční zprostředkování; (K) činnosti v oblasti nemovitostí a pronájmu; (L) veřejná správa a obrana; (M) vzdělávání; (N) zdravotní a sociální péče; (O) ostatní veřejné, sociální a osobní služby a (P) činnosti domácností.

2. Sociologickým jazykem řečeno, zaměstnání jsou nominální proměnné.
3. Právě s těmito znaky pracuje uvažování „zdravého rozumu“, když vytváří vertikální žebříček zaměstnání.
4. Oba badatelé na svých třídních schématech pracují od sedmdesátých let dvacátého století. Definitivní podoba jejich schémat je spojena s realizací mezinárodních komparativních projektů v osmdesátých letech dvacátého století. Wright v první polovině osmdesátých let řešil projekt, který byl primárně sice zaměřen na výzkum třídních nerovností, nicméně otázkám sociální mobility se při empirické analýze nevyhnul (*Comparative Project on Class Structure and Class Consciousness*). Goldthorpe a jeho spolupracovníci ve druhé polovině osmdesátých let řešili projekt, jenž byl naopak primárně zaměřen na výzkum sociální mobility (*Comparative Analysis of Social Mobility in Industrial Nations*), návrh na měření třídního postavení byl ovšem jeho nedílnou součástí. Tímto projektem Goldthorpe a jeho kolegové navázali na svůj dřívější projekt, při jehož realizaci vůbec poprvé své pojetí třídní analýzy představili (*Oxford Mobility*).
5. S konceptem sociálních tříd pracují pouze někteří sociologové zabývající se proměnou volebního chování či preferencemi politických stran (viz Matějů, Řeháková 2000; Řeháková, Matějů 2000).
6. Do historie třídní analýzy vešla obě schémata pod označením Wright I a Wright II (Breen, Rottman 1995).
7. Více k operacionalizaci a identifikaci tříd v empirické rovině viz Wright (1985, Appendix 2).
8. Podle prvních písmen autorů se pro toto třídní schéma ujímá v mezinárodním kontextu zkratka EGP, později také *CASMIN schéma* (podle názvu projektu *Comparative Analysis of Social Mobility in Industrial Nations*) a nebo také *Erikson-Goldthorpe schéma*. V Británii je pro toto schéma rozšířený název *Goldthorpeovo třídní schéma*. V dalším textu se přidržím názvu Goldthorpeovo třídní schéma nebo EGP schéma.
9. Ke zdůvodnění rozdílných typů zaměstnaneckých smluv z pohledu zaměstnavatelů srov. více Goldthorpe (2000).
10. Protože EGP jako celek není ordinální škála, je poněkud problematické určit v jeho rámci vzestupnou a sestupnou sociální mobilitu. Když Goldthorpe a jeho spolupracovníci hovoří o vzestupné sociální mobilitě, hovoří o pohybu do tříd I a II z ostatních tříd. Za sestupnou sociální mobilitu pak považují opačný pohyb, z tříd I a II do všech ostatních tříd.
11. Goldthorpe se svým týmem navrhuje konstruovat EGP schéma pro každý národní stát zvláště, protože ustavování třídních pozic souvisí s procesy, které jsou omezené hranicemi národních států (industrializace, urbanizace, demografické změny).
12. Plnou, jedenáctitřídní verzi schématu, Goldthorpe a jeho spolupracovníci v žádné ze svých analýz ještě nikdy nepoužili.
13. Hout et al. (1993: 261), obhajující Goldthorpův přístup, píše: „Učitel zaměstnaný na poloviční úvazek, polokvalifikovaný dělník a živořící obchodník vydělávají na základě odvedené daně z příjmu stejně, nicméně jako salariátně odměňovaný zaměstnanec, výkonově placený dělník a samostatně výdělečně činný člověk se liší zdrojem svého příjmu a v konečném důsledku tedy i životními šancemi“.

Literatura:

- Baxter, J.; Emmison, M.; Western, J. ed. 1991. *Class Analysis and Contemporary Australia*. Melbourne: Macmillan.
- Breen, R.; Hannan, D. F.; Rottman, D. B.; Whelan, C. T. 1990. *Understanding Contemporary Ireland: State, Class and Development in the Republic of Ireland*. London: Macmillan.
- Breen, R.; Rottman, D. B. 1995. *Class Stratification. A Comparative Perspective*. New York: Harvester.
- Crompton, R.; Devine, F.; Savage, M.; Scott, J. 2000. *Renewing Class Analysis*. Oxford: Blackwell.
- Erikson, R.; Goldthorpe, J. H.; Portocarero, L. 1979. „Intergenerational Class Mobility in three Western European Societies: England, France and Sweden.“ *British Journal of Sociology* 30, 415–441.
- Erikson, R.; Goldthorpe, J. H.; Portocarero, L. 1983. „Intergenerational Class Mobility and the Convergence Thesis: England, France and Sweden.“ *British Journal of Sociology* 34, 303–343.

- Erikson, R.; J. H. Goldthorpe. 1992. *The Constant Flux. A Study of Class Mobility in Industrial Societies*. Clarendon Press, Oxford.
- Evans, G. 1992. „Testing the Validity of the Goldthorpe Class Schema.“ *European Sociological Review* 8, 211–232.
- Evans, G. ed. 1999. *The End of Class Politics? Class Voting in Comparative Perspective.*, Oxford: Oxford University Press.
- Giddens, A. 1979. *The Class Structure of the Advanced Societies*. New York: Harper and Row.
- Goldthorpe, J. H. 2000. „Social Class and the Differentiation of Employment Contracts.“ In. *On Sociology. Numbers, Narratives, and the Integration of Research and Theory*. Goldthorpe, J. H. Oxford: Oxford University Press, 206–229.
- Goldthorpe, J. H.; Payne, C. 1986. „Trends in Intergenerational Class Mobility in England and Wales, 1972–1983.“ *Sociology* 20, 1–24.
- Goldthorpe, J. H.; K. Hope. 1974. *The Social Grading of Occupation: A New Approach and Scale*. Oxford: Clarendon Press.
- Goldthorpe, J. H.; Llewellyn, C. 1977. „Class Mobility in Modern Britain: Three Theses Examined.“ *British Journal of Sociology* 28, 257–288.
- Goldthorpe, J. H.; Llewellyn, C.; Payne, C. 1980. *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain.*, Oxford: Clarendon Press.
- Goldthorpe, J. H.; Lockwood, D.; Bechhofer, F.; Platt, J. 1969. *The Affluent Worker in the Class Structure.*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Holmwood, J. M.; Stewart, A. 1983. „The Role of Contradiction in Modern Theories of Social Stratification.“ *Sociology* 17, 234–255.
- Hout, M.; Brooks, C.; Manza, J. 1993. „The Persistence of Classes in Post-Industrial Societies.“ *International Sociology* 8, 259–277.
- Levy, R.; Joye, D. 1994. „What is Switzerland’s Stratification Like: Classes, Prestige, Gradation, Professional Categories?“ *International Sociology* 9, 331–335.
- Machonin, P.; Tuček, M. a kol. 1996: *Česká společnost v transformaci. K proměnám sociální struktury*. Praha: Slon.
- Marshall, G. 1990. „John Goldthorpe and Class Analysis.“ In. *John H. Goldthorpe: Consensus and Controversy*. Ed. Clark, J.; Mofgil, C.; Modgil, S. London: The Falmer Press, 51–62.
- Marshall, G.; Rose, D.; Newby, H.; Vogler, C. 1988: *Social Class in Modern Britain*. London: Routledge.
- Matějů, P.; Vlachová, K. & al. 2000.: *Nerovnost, spravedlnost, politika*. Praha: Slon.
- Mayer, K. U.; Featherman, D. L.; Sekbee, K. L.; Colbjørnsen, T. 1989. „Class Mobility During the Working Life: A Comparison of Germany and Norway.“ In. *Cross-National Research in Sociology*. Ed. Kohn, M. L. New Park: Sage, 218–239.
- Reid, I. 1998. *Class in Britain*. Cambridge: Polity Press.
- Rose, D.; Marshall, G. 1986. „Constructing the (W)right Classes.“ *Sociology* 20, 440–456.
- Stewart, A.; Prandy, K.; Blackburn, R. M. 1980.: *Social Stratification and Occupation*. London: MacMillan.
- Tuček, M. a kol. 2003. *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha, Slon.
- Wright, E. O. et al. 1989. *The Debate on Classes*. London: Verso.
- Wright, E. O. 1997. *Class Counts: Comparative Studies in Class Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wright, E. O. 1978. *Class, Crisis and the State*. London: New Left Books.
- Wright, E. O. 1985. *Classes*. London: Verso.
- Wright, E. O.; Costelo, C.; Hachen, D.; Sprague, J. 1982. „The American Class Structure.“ *American Sociological Review* 47, 709–726.
- Wright, E. O.; Howe, C.; Cho, D. 1989. „Class Structure and Class Formation: A Comparative Analysis of the United States and Sweden.“ In. *Cross-National Research in Sociology*. Ed. Kohn, M. L. New Park: Sage, 185–217.
- Wright, E. O. 1976. „Class Boundaries in Advanced Capitalist Societies.“ *New Left Review* 98, 3–41.